

Nicolae TEȘCULĂ

ASOCIAȚIONISMUL MEȘTEȘUGĂRESC SĂSESC DIN TRANSILVANIA. STUDIU DE CAZ: BÜRGER -UND GEWERBEVEREIN HERMANNSTADT

DER SÄCHSISCHE GEWERBE-ASSOZIANISMUS IN SIEBENBÜRGEN. FALLSTUDIE: BÜRGER- UND GEWERBEVEREIN HERMANNSTADT

Zusammenfassung: Das XIX. Jahrhundert bringt für die Siebenbürger Sachsen den Verlust ihrer Eigenständigkeit und ihrer althergebrachten Privilegien mit sich – und sie werden aus einer privilegierten Nation, zu einer Minderheit innerhalb eines ungarischen Nationalstaates. Wir nehmen in vorliegender Studie den Hermannstädter **Bürger -und Gewerbeverein** als Form des Zusammenhaltes der Siebenbürger Sachsen auf industrieller Ebene als Beispiel. Dieser Verein hat die meisten deutschen Handwerker von Hermannstadt um sich gruppiert, und ihnen Informationen über die Neuigkeiten auf europäischer Ebene, finanzielle Unterstützung mittels der Hermannstädter Sparkasse und Schulung für Jugendliche welche einen Beruf erlernen wollten, geboten.

În zilele noastre, în diverse domenii de activitate ne raportăm tot mai mult la ceea ce înseamnă Europa, la modelul european. Limbajul publicistic al zilelor noastre este plin de sintagme de genul: integrare europeană, model european, standarde europene. Vorbim tot mai mult de apartenența la Europa. Această Europă la care ne raportăm ne influențează în modul în care ne manifestăm în viața de zi cu zi .

Se observă că nu doar acum, ci și societățile trecutului s-au raportat unele la altele. Dacă admitem teoria lui Immanuel Wallerstein despre existența unui sistem mondial interdependent de centru, care își subordonează prin mijloace directe sau indirecte o zonă de periferie¹, cu cât ne îndepărtăm de centru zonele aflate spre periferie încearcă să se raporteze tot mai mult la acesta.

La fel se întâmplă și în secolul al XIX-lea, când se constată aceeași raportare la paradigma Occidentului european. Acea vreme purta amprenta procesului de modernizare și a marcat întreaga societate transilvăneană. Această preluare a modelului s-a manifestat nu doar la nivel politic, economic, cultural, ci se extinde tot mai mult până la nivelul mentalităților colective, pe care le modelează, lucru valabil și pentru modificările apărute la nivelul vieții private.

Între 1500 și 1850, Europa de Vest a depășit cu mult nivelul Europei răsăritene în privința nivelului economic și a gradului de dezvoltare a statului², iar Transilvania se afla, în secolul al XIX-lea, în special din punct de vedere economic, într-o decădere față de

¹ Vezi studiul lui Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, vol. I-II, București, Editura Meridiane, 1992, *passim*.

² Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică*, București, Editura Corint, 2002, p. 23.

vestul Imperiului Habsburgic, element vizibil încă din secolul al XVIII-lea, efectele revoluției industriale făcându-și simțită prezența abia după 1900³.

În Ardeal, un anumit grad de dezvoltare, la mijlocul secolului al XIX-lea, îl aveau sașii, organizați distinct, până în 1876, în 9 scaune și 2 districte reunite în Universitatea saxonă. Din punctul de vedere al dezvoltării urbane, sașii se aflau în fața celorlalte națiuni ardelenene, fiind o populație în parte citadină, dezvoltându-se mai ales la nivelul meșteșugurilor. Raportarea acestora la Occident nu era de dată recentă, încă din Evul Mediu au fost categorii profesionale care circulau cel puțin până la Viena, dar și în mediul german, dacă ar fi să evidențiem categoria calfelor și a studenților.⁴

Cu toate acestea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, modul de viață, de organizare, de tabieturi vest-european este preluat treptat de către sași, elementele modernizării vor pătrunde până la resorturile cele mai intime ale vieții private.

Referindu-se la acest proces, Adolf Hohr, analizând breasla țesătorilor din Sighișoara, aprecia:

Imaginea orașului nostru în ultimi 50 de ani s-a schimbat foarte mult, spiritul progresist al vremurilor noi a lăsat urme adânci, însă așa cum se obișnuiește noul nu apare alături, ci în mijlocul situațiilor vechi. O lege străveche în dezvoltarea cuceririlor umane, vechile structuri se prăbușesc, se schimbă vremea și o nouă viață apare. Case vechi și străvechi dispar și noi construcții se ridică din acestea. Structuri sociale învechite cad și lasă spațiu altora. Acesta este și cazul nostru, când turnurile mândre ale fabricilor se înalță fumegând spre cer, în atelierele noastre meșteșugărești activitatea devine din ce în ce mai redusă⁵.

Sașii au fost prin excelență un popor de meșteșugari, breslele lor meșteșugărești bucurându-se de o mare apreciere în cadrul economiei ardelenene. Secolul al XIX-lea însă aduce o serie de elemente care afectează structura economică săsească. Ideile liberale propagate tot mai mult vorbesc de dreptul fiecărui individ de a-și alege meseria și astfel principiul etnic german ca bază a recrutării noilor meșteri este eliminat. Așadar, fiecare individ dintre națiunile ardelenene putea să practice liber o meserie.⁶

Pe de altă parte, liberalismul economic și comerțul promovat îndeosebi cu Principatele Române va determina intrarea produselor englezești, mai ales textile, masiv în Transilvania, lovind mica industrie ardeleană.⁷

După cum arătam mai sus, sub impactul liberalismului economic, meșteșugurile vor avea de suferit, în special cele textile. Pentru a salva micile ateliere meșteșugărești, elita săsească din Transilvania va apela la crearea asociațiilor meșteșugărești. Numite *Bürger-und Gewerbeverein*, acestea vor apărea începând cu anii 40 ai veacului al XIX-lea.

³ *** *Istoria românilor*, București, Editura Enciclopedică, 2003, vol. VII, tom II, p. 293.

⁴ În acest sens, conform tradiției breslelor, calfelor li se recomanda să-și desăvârșească formarea profesională călătorind în diverse centre meșteșugărești (Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1954, pp. 281-287).

⁵ Adolf Hohr, *Aus der Vergangenheit der Ehersamen Schaessburger Leinweberzunft*, în „Schäsburger Zeitung”, Sonnabend, nr. 3 den 13 Januar 1901, p. 9.

⁶ Rosemarie Hochstrasser, *Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturelle Wandel 1867-1992*, Hora & AKSL, 2002, p. 143.

⁷ *Ibidem*, p. 144.

Prima va fi înființată la Sibiu, în 1840, apoi la Brașov, în 1841, Bistrița și Mediaș, în 1844, și Sighișoara, în 1847. Aceasta din urmă va funcționa, datorită evenimentelor revoluționare, după cum arată Friedrich Teutsch, efectiv din 1849.⁸

Același istoric arată că obiectivele asociațiilor meșteșugărești au fost acelea de a aduna nevoile comerțului și ale meșteșugului, hărnicia și economia, iar cu ajutorul sistemului de credit să se salveze meșteșugarul și să se pună bazele unor afaceri moderne.⁹

De altfel, Casa de Economii din Sibiu și cea din Brașov vor acționa, după cum vom vedea, începând cu epoca neoabsolutistă, pe lângă aceste asociații meșteșugărești, oferindu-le sprijinul moral și material, mai ales că acum dezvoltarea comunicațiilor va determina o rapiditate a circulației mărfurilor și persoanelor.

Împotriva acestui pericol din afară trebuia o colaborare strânsă între toți meșteșugarii breslași, deoarece aceștia, pentru a face față concurenței, trebuiau să lucreze bine, repede și ieftin. Era momentul în care trebuia ca vechile sisteme învechite ale breslelor să fie înlocuite și modernitatea să intre în sistemul economic săsesc.¹⁰

Cel mai bun exemplu pentru situația precară a meșteșugurilor ardelene este adus de orașul Sighișoara. Aici, la nivelul anului 1846, existau 1159 de persoane care activau în sistemul de breaslă și doar 8 persoane care se ocupau cu comerțul. Raportul dintre meșteșugari și negustori era, pentru zona locuită de sași, de 1 la 16 în favoarea meșteșugarilor. Toate acestea arătau că sistemul economic tradițional al sașilor era unul pasiv.¹¹

Pentru a evidenția rolul major al asociaționismului meșteșugăresc în evoluția societății săsești ardelene vom aduce exemplul Asociației meșteșugărești din Sibiu. În anul 1840, la Sibiu, sub impactul modelului german de asociere a meșteșugarilor, un grup de inițiativă compus din peste 100 de persoane a pus bazele Asociației cetățenești sibiene pentru promovarea activităților de industrie și comerț/ Hermannstädter Bürgerverein zur Beförderung der Industrie und Gewerbsthätigkeit. Scopul ei era acela de a dezvolta industria și meșteșugurile din Sibiu și împrejurimi, de a asigura necesarul de materii prime și piețe de desfacere pentru produsele meșteșugărești, precum și promovarea culturii între membri prin crearea unui club de lectură și a unei biblioteci.

Grupul de inițiativă s-a adresat Magistratului sibian cu dorința de a înființa asociația și un casino cetățenesc pentru membri. La 6 iulie 1840 are loc ședința de constituire a asociației, care la acea vreme avea 189 de adeziuni. În urma ședinței, este ales Comitetul director, în frunte cu Joseph Benigni von Mildenberg, Daniel Czekelius, Gustav Dietrich, Michael Heinrich, Karl Finke, Samuel Filtsch, la care se adăugau mai mulți meșteșugari sibieni.¹²

La o primă analiză asupra acestui comitet, observăm prezența în fruntea comitetului a unor personalități ale inteligenței săsești. Joseph Benigni von Mildenberg

⁸ Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für sächsische Volk*, III. Band, 1816-1868, *Stille Jahre bis zur Einführung des Dualismus*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft, 1910, p. 170.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 171.

¹¹ *Ibidem*, pp. 172-173.

¹² Julius Hann von Hannenheim, *Der Hermannstädter Bürger- und Gewerbeverein 1840-1890*, Hermannstadt, 1890, pp. 2-3.

(1782-1849), militar de carieră, redactor la „Siebenbürger Bote”, geograf, istoric, a scris lucrări ca: *Handbuch der Statistik und Geographie von Siebenbürgen și Geschichte der siebenbürgischen Militärgrenze, mit Acten belegt*. Moare asasinat de către trupele maghiare, cu ocazia ocupării Sibiului în martie 1849.¹³ Apoi, Daniel Czekelius (1806-1871), fizician, entomolog și medic, pasionat de fluturi, membru al Asociației de științe naturale din Sibiu. În această calitate a organizat, la Muzeul de Științe Naturale din Sibiu, mai multe insectare cu fluturi din zona Munților Făgăraș.¹⁴ La aceștia, adăugăm pe tipograful Samuel Filsch, care a învățat meseria la Gerold, în Viena, și la Brockhaus, în Leipzig. În 1826 va ridica o tipografie la Sibiu. Vor apărea sub tiparnița lui diverse borșuri, lucrări și calendare, precum și publicația „Siebenbürgische Blätter”.¹⁵

Vedem, ca și în cazul Asociației agricole, că inteligența săsească se va implica în dezvoltarea economică a națiunii săsești, deși, la o primă observație, activitatea unora dintre ei nu avea de a face cu viața meșteșugărească sau comercială. Expresia implicării elitei în viața economică este demonstrată și de prezența bibliotecii asociației, unde, încă din 1840, după cum ne arată Julius Hann von Hannenheim, membrii puteau lectura atât ziare străine, ca „Ausburger Allgemeine Zeitung”, „Wiener Zeitung”, cât și autohtone, ca „Siebenbürger Bote” sau „Siebenbürger Wochenblatt”.¹⁶

De altfel, unul dintre obiectivele asociației a fost aceea de a permite însușirea, de către ucenici și calfe, a noilor descoperiri din epocă, în domeniul tehnic. În acest sens, se vor organiza cursuri în cadrul așa-numitei Școli cetățenești și de duminică/ Bürger-und Sonntagsschule. În acest sens, în fiecare duminică, între orele 11⁰⁰ și 13⁰⁰, tinerii doritori participau la cursuri de desen, matematică, biologie, geologie, precum și de limbă.¹⁷ Cursurile erau ținute duminică și în zilele de sărbătoare, pentru a nu se perturba activitățile derulate în zilele de lucru în atelierele meșteșugărești. Dintre materiile amintite mai sus, se punea un deosebit accent pe desen. Elevul era învățat să deseneze atât forme geometrice complexe, cât și anumite lucruri din natură, pentru a i se dezvolta spiritul ludic.¹⁸

Această școală meșteșugărească a ajuns să fie foarte apreciată de către comunitate, deoarece, încă din anul 1845, numărul cursanților se ridica la 63. Dintre aceștia, 10 erau calfe și era chiar și un meșter. Costurile cu plata profesorilor erau suportate de către asociație și de către cursanți.¹⁹

Tot în cadrul școlii erau ținute prelegeri diverse, care nu aveau de a face cu procesul de învățământ, dar care ajutau la dezvoltarea cunoștințelor generale sau pur și simplu informau asupra unor probleme din viața de zi cu zi. În acest sens, prelegerile aveau subiecte ca: *Pagubele incendiilor și asigurarea contra lor, Zahărul și derivatele sale, Situația economică a unui oraș, Problema apei potabile* etc.²⁰

¹³ Joseph Trausch, *Schriftstellerlexikon der siebenbürgischen Deutschen*, Kornstadt, Druck und Verlag von Johann Gött un Sohn Heinrich, 1868, I. Bd., pp. 96-102.

¹⁴ *Ibidem*, p. 232.

¹⁵ Doris Schrenk, *Buchhandel und Verlagswesen der Siebenbürger Sachsen*, Wien, Univ. Diss., 1998, pp. 59-60.

¹⁶ Julius Hann von Hannenheim, *op. cit.*, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 7-9.

¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 12.

²⁰ *Ibidem*, p. 17.

O altă direcție era aceea a susținerii și promovării activității meșteșugărești. Astfel, va mijloci participarea unor meșteșugari la expoziții și târguri de prezentare, organizate în Ardeal sau în străinătate, precum și la târguri în Sibiu. De asemenea, erau promovate colaborări cu alte asociații, de exemplu, cu Asociația pentru cunoașterea Transilvaniei care, cu ocazia reuniunilor ei anuale, organiza și o expoziție meșteșugărească cu produse ardeleni.²¹

Pentru socializarea membrilor și pentru adunarea de fonduri, Hermannstädter Bürgerverein înființase în sediul asociației un club, unde se practica jocul de biliard și se organizau diverse serate și manifestări muzicale.²²

După Revoluția de la 1848/1849, în perioada neoabsolutistă, în Transilvania au avut loc numeroase schimbări, care de multe ori au afectat pe sași, mai ales în ceea ce privește instituțiile ori drepturile lor istorice.²³

Unele dintre reformele instituite la nivel central au fost în domeniul economic. Astfel, la 25 noiembrie 1851, prin Instrucțiunea provizorie nr. 303, privind reglementarea comerțului și a industriei în Transilvania, s-a încercat eliminarea treptată a vechilor structuri ale breslelor și corporațiilor și așezarea vieții economice pe baza principiului liberului schimb. De altfel, *tolerarea* breslelor în plin liberalism s-a dovedit a fi utilă, pentru că se pleca de la ideea că noile structuri, bazate pe libera inițiativă, sunt dificil de construit în lipsa unor resurse necesare investițiilor.²⁴

Dezvoltarea comunicațiilor, eliminarea restricțiilor vamale și a afacerilor de tip manufacturier erau un pericol major și, astfel, noile provocări economice determinau o abordare nouă. Era absolută nevoie de colaborare între mediul agricol, comercial și cel meșteșugăresc, pentru circuitul economic al materiilor prime și produselor finite, pe de o parte, și între meșteșug și învățământ, prin crearea de școli tehnice, pe de altă parte.

Asociația meșteșugărească devine acum protectoarea micului atelier în fața noilor provocări economice. Acest lucru este demonstrat, în primul rând, de creșterea exponențială a numărului de membri. Pentru a accede în asociație, trebuia plătită o contribuție de 2 florini și, de asemenea, trebuia plătită o cotizație de 20 de crăițari lunar. Dacă, în 1850, era un număr de 231 de membri, peste un an, numărul va crește la 250, dintre care 10 aveau statut de onoare și erau îndeobște nesibieni²⁵, iar la 1863, avem 317, ca un an mai târziu numărul cotizațiilor să se ridice la 509.²⁶

Numărul mare de membri a făcut ca veniturile asociației să fie destul de mari. Astfel, conform statisticii, la 1851 cheltuielile erau de 1.500 de florini, dintre care 340

²¹ *Ibidem*, pp. 20-27.

²² *Ibidem*, pp. 28-30.

²³ Loránd Mádly, *De la privilegiu la uniformizare. Sașii ardeleni și autoritățile austriece în deceniul neoabsolutist*, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 129.

²⁴ Iosif-Marin Balog, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania 1850-1875*, Cluj-Napoca, Internațional Book Acces, 2007, p. 80 (în continuare: Iosif-Marin Balog, *Dilemele...*).

²⁵ *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, Herausgegeben von Direction der administrative Statistik im k.k. Handels-Ministerium, zweiter Jahrgang. I Heft, Aus der k.k. Hof -und Staatsdruckerei, 1953, p. 25 (în continuare: *Mittheilungen...*).

²⁶ Julius Hann von Hannenheim, *op. cit.* p. 67.

pentru repararea clădirii asociației, 280 fl. pentru administrație, 240 fl. pentru salarii, 194 fl. pentru cărți și reviste, 174 fl. costuri cu școala de duminică și 272 fl. alte cheltuieli, în timp ce averea se ridica la 4.200 de florini.²⁷

De asemenea, prin intermediul lui Friedrich Michael Herbert, în anul 1858, se realizează introducerea sistemului de credit în cadrul asociației, fiecare membru cotizând și putând să se împrumute la Casa de Economii din Sibiu.²⁸

Sistemul pedagogic promovat se îmbunătățește și apar deja două clase de elevi, la care predau patru profesori. Se schimbă și curriculumul școlar prin mărirea numărului de materii. Astfel, după 1850, se predau următoarele materii: *Citire, Caligrafie, Socotit, Studiul cetățenesc, Cunoașterea naturii și a pământului*, cu precădere asupra realităților meșteșugărești, și *Desenul*. Toate aceste materii erau predate unui număr impresionant de elevi: 50 în prima clasă și 24 în a doua.²⁹

Pentru dezvoltarea învățământului tehnic, în anul 1863, se militează pentru apariția unei Școli Superioare Reale la Sibiu, creată cu ajutorul material și financiar al Bisericii Evanghelice. Aceasta este creată cu mari eforturi abia în anul 1866, cu șase clase organizate pe șase ani de studiu. În 1876, numărul acestora se va ridica la șapte și, din 1878, la opt.³⁰

De asemenea, biblioteca asociației se va îmbogăți grație unor donații și nu numai cu cărți de specialitate, caracter tehnic și economic, absolut necesare membrilor pentru studiu. Se vor face și abonamente la ziare și reviste de profil economic.³¹

Un moment delicat în evoluția meșteșugurilor ardeleni este legat de apariția căii ferate ardeleni. Prezența drumului de fier în Ardeal făcea ca provincia să fie legată direct, rapid și eficient cu marele comerț european. Deși, am putea spune, că prezența acestei căi de comunicații reprezenta un real pericol pentru micii meșteșugari sași, pentru asociația meșteșugărească sibiană reprezenta un bun prilej pentru dezvoltarea afacerilor. În acest sens, asociația se va implica în disputele dintre Sibiu și Brașov cu privire la traseul pe care trebuia să îl urmeze calea ferată. Un proiect urmărea traversarea Transilvaniei și joncțiunea cu statul român în pasul Timiș, avantajând Brașovul, și cel de-al doilea proiect urmărea joncțiunea cu România în pasul Turnu Roșu, avantajând evident Sibiu.

Polemica începută în anii '50 își găsește apogeul în perioada când problema construcției primelor căi ferate ajunge să fie discutată atât la Viena, cât și în Dieta de la Sibiu. Teama și îngrijorarea, care dominau ambele tabere, erau din cauza problemelor financiare. Apariția căii ferate într-un oraș de proporția Sibiului sau a Brașovului reprezenta adevărată revoluție economică. Primul oraș care ar fi beneficiat de cale ferată determina un avânt economic extraordinar, iar orașele aflate în afară ar fi pierdut posibilitatea de a concura pe piața costurilor de producție și transport.³² Disputele au

²⁷ *Mittheilungen...*, p. 25.

²⁸ Julius Hann von Hannenheim, *op. cit.*, p. 69.

²⁹ *Ibidem*, pp. 71-72.

³⁰ *Ibidem*, p. 84.

³¹ *Ibidem*, p. 86.

³² Iosif-Marin Balog, *Dilemele...*, pp. 242-243.

animat spiritele în cele două mari centre urbane.³³ Asociația meșteșugărească sibiană va milita pentru traseul Turnu Roșu. Motivele acestei opțiuni sunt evidente. Sibiul devenea un centru nodal al comerțului dintre Europa și Orient, ceea ce reprezenta un avantaj major pentru meșteșugurile locului. În acest sens, în anul 1864, conducerea asociației se va angaja, alături de Magistratul orașului, în activitatea de lobby la Viena pentru traseul Turnu Roșu. Un an mai târziu, inginerul Peter Joseph Frank, împreună cu oratorul Friedrich Schneider, va face parte din delegația Sibiului la Viena. Ei vor înainta rapoarte și memorii Curții și directorului însărcinat cu construirea căii ferate în imperiu.³⁴

Toate aceste inițiative arată rolul avut de asociație în cadrul vieții economice, politice și culturale a sașilor sibieni. Din această scurtă prezentare a vieții asociației meșteșugărești sibiene vedem importanța avută de aceste asociații pentru dezvoltarea economică a Ardealului. Liberul schimb promovat prin marele comerț nu i-a lăsat indiferenți pe sașii ardeleni care, într-un moment delicat al existenței lor, au știut să se adapteze vremurilor. Asociindu-se, au reușit mult mai bine să-și reprezinte interesele, să se specializeze și să fie în contact cu noile paradigme ale vremii, iar coroborat cu acestea, introducerea sistemului de credit în viața meșteșugarilor și colaborarea, din deceniile următoare, cu sectorul agricol au făcut ca orașele germane din Transilvania să intre în modernitate și să prospere.

---

³³ Asupra disputelor cu privire la traseul căii ferate ardeleni, vezi Iosif-Marin Balog, *Modernizarea economică și construcția căilor ferate în Transilvania: Aspecte social-economice ale disputei dintre sibieni și brașoveni la mijlocul secolului al XIX-lea privind traseul căilor ferate*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, anul II (XIII), 2003, nr. 2, pp. 47-54; Nicolae Teșculă, *Problema căii ferate ardeleni dezbătută în ziarele săsești*, în vol. *Colegium Mendiense I. Comunicari Științifice X*, Mediaș, 2011, pp. 116-120.

³⁴ Julius Hann von Hanneheim, *op. cit.* p. 107.